

A kritikairás mint szabadság

SAKOLCZAY LAJOS: SZABADSÁG-TŰ. IRODALOM, KÉPZŐMŰVÉSZET, SZÍNHÁZ

Ahogy mondani szokás, nagy idők nagy tanúja Szakolczay Lajos, nemzedékének kiemelkedő irodalmára, fáradhatatlan munkabírású és elképesztő munkakedvű szerkesztője és kritikusa. Jelen kötet a maga 640 oldalával ugyan reprezentatívnak is tűnhetne – kiállítása mindenképpen az –, valójában azonban életútösszegző/-összefoglaló válogatás helyett „csak” az elmúlt bő másfél évtized anyagából szemezgető gyűjtemény [néhány kivétellel 2008 után keletkeztek vagy lettek közzétéve az írások]. E minőségében bőven illusztrálja felütő mondatom második felét: bizony a nyolcvanhoz közeledve, majd betöltve és azon átlépve is maradt a hihetetlen energia és kedv a műbefogáshoz és annak közvetítéséhez, több műfajban, viszonylag széles merítésben – nemcsak irodalom, de képzőművészet és színház is megjelenik e lapokon: kritikák [köztük akár egészen rövidек is], esszék, tanulmányok, levelezés és napló, élménybeszámoló és számvetés, valamint alkalmi ünnepi beszédek, méltatások, köszöntők, egy irodalmár „jutalomjátékai” – sőt, a „komoly” szakmai szövegek árnyékában jellemzően szakolczays fricskával, e köszöntők között olyan játékos verses darabok is, melyekről, úgy gondolom, nem akarná azt állítani, hogy versek, inkább a barátoknak szóló alkalmi kedveskedés „dokumentumai”. Tulajdonképpen a kötet nyolc fejezete akár több könyvként is elképzelhető lenne – csak maga az első rész [*Sorsközeliség*] 220 oldal, de persze értelemszerű, hogy a rövidebb darabokat, mint az előbb említett verses játékokat, vagy a „körömhátra” írt verskritikákat a hosszabb egységek „viszik a hátukon”.

Ilyenformán persze a vegyes gyűjtemény vegyes olvasási élményt is ad – láthatóan más a nekifutás tétje fejezetről fejezetre, bár van, ami mindenhol egyforma: Szakolczay egy olyan nemzedék tagja, amelyben él a művészeti megszólalás éthoszába vetett hit, s az 1990 utáni súlyvesztés, a művészeté, az értelmiségé, egyáltalán a kultúráé, önnön létmódjában éri arculcsapásként, valósággal lefokozásként, és nem is nagyon teszi túl magát rajta – bár az a látható vitalitás, ami ezen könyvben is megmutatkozik, kétségkívül egyfajta győzelem. Viszont annak belátása, hogy a demokrácia megteremtette egykor a maga közéleti fórumait, melyeken immár minden világnézet megjelhet a maga helyét, és ezért az irodalomban ez már nem lett annyira érdekes, mint korábban volt, leginkább mégis valami súlyos veszteségérzettel párosult, és nem kevés gyanakvással: hogy nem magától, „természetesen” történt ez így, hanem a liberális politika és a posztmodern irodalom, valamint ennek irodalomtörténeti „kánonalakító” műhelyei összezártak, összekapaszkodtak, és a maguk pénzközpontú szemléletével kiszorították a nemzeti filológia *kizárólag csakis értékben* [tehát hangsúlyozottan nem pénzben!] gondolkodó műhelyeit és jeleseit a szakmai közéletből is. Nem tisztem eldönteni [és a kompetenciám is hiányzik hozzá], igaza van-e vagy sem, mindenesetre a könyvet „folyóirat-köszöntők” kezdik – Szakolczay a folyóirat-kultúra megszállott rajongója, mindenféle lapok gyűjtője legalább hat évtizede –, s bár a *Hitelt* 2009-ben köszönti, mire az írás kötetben megjelenik, nagyt fordult a kocka a lappal is, de egyáltalán azzal

az irodalmi mezővel is, melynek Szokolczay kiváló reprezentánsa [s mely, egy jelen kötetben recenzeált történeti munka a szerzőnek láthatóan tetsző kifejezésével, a „nemzetépítő demokratikus ellenzék” szellemi örököse], aminek viszont egyáltalán nem látszik jelzése a gyűjteményben. Bár amilyen ironikus és lényeglátó embernek ismerem, el bírom képzelni, hogy ezeket az írásokat afféle figyelmeztetésként is helyezi a könyve elejére, az „övéi” irányába: hogy ne legyetek/legyünk annyira híján az empátiának „őfeljűk”, mint amennyire „ők” voltak „mifelénk”. Ha így van, egyelőre ezt sajnos nem vették még komolyan.

Szokolczay irodalomeszménye képlékeny és befogadó, kedves hívószavait – amelyek a Németh László-i értelemben vett sorsirodalom fogalmköréből kerülnek ki – termékenyen tudja odahajlítani a neki tetsző szerzők köré még akkor is, ha kívülről szemlélve ez nem mindig volna evidens [pl. Rózsássy Barbara, Viola Szandra vagy Ágens esetében], vagy akár olyan témák felé is tágitva, mint az erotikus irodalom, melynek egy esszéjét szentel. Bár persze bármennyire is szeretnék, nem lehetek annyira naiv, hogy ne lássam: értékeszményekhez való ragaszkodás helyett egészen egyszerűen az ezeket valló szerkesztők vezetett szakmai műhelyekhez (elsősorban a *Kortárs*, *Magyar Napló* és a *Hitel*, tágabban az Írószövetség műhelyeihez) tartozó szerzők érdeklik Szokolczayt, ha valóban népben-nemzetben gondolkodnak, ha nem. Mindenesetre a magyar nyelv, amelyen írnak, mindenképpen összekapcsolja munkáikat a „magyar sors”-sal – mint ahogy mindenkit, aki más műhelyekben ír magyarul.

Az első rész nagy lélegzetű írásai Szokolczay legszenvedélyesebben szeretett témáit tárgyalják: a folyóiratokat [*Vigilia*, *Erdélyi Helikon*, *Sorsunk*, *Magyar Napló*, *Hitel*], levelezéseit egyrészt a nyugati emigráció tagjaival [itt Cs. Szabó Lászlóval és Faludy Györggyel], akiknek „hazahozataláért” sokat tett Szokolczay az egypártrendszer éveiben, másrészt Sütő Andrással, továbbá az erdélyi és romániai utazásainak naplóját a hetvenes évekből, valamint a Trianon centenáriumára írott reflexióit, de itt kap helyet a Borbándi Gyulára és a Kányádi Sándorra történő megemlékezés is.

Ezek közül számomra a naplók emelkednek ki: Szokolczay akkor lett Erdély-járó és a szó szoros értelmében kultúraközvetítő – könyvek és kéziratok hozója-vivője –, amikor ez még nem kis kockázattal járt. Bejáratos lett kolozsvári, vásárhelyi, de még bukaresti szerkesztőségekbe is, megismerkedett még a román kultúra jelesei közül is egyikkel-másikkal, s közben a nappali irodalmi eszmecserék után – vagy inkább a nappali és éjjeli eszmecserék közötti szünetekben – járta az erdélyi színházakat és a képzőművészeti tárlatokat. Feljegyzései persze láthatóan nem tudósításnak készültek, inkább afféle memóriasegédnek: sok esetben hosszú névsorolvasást tart, kik voltak ott egy-egy összejövetelen az erdélyi magyar kultúra jelesei közül, de rejtetten, ki nem mondva, a szorongásairól is beszámol – egyik útján súlyos gyomorrontással küzd, s a már akkor is nagy költő Kányádi Sándor veszi a szárnyai alá, hogy főtttojás-kúrával segítse át a nehezén. Állítólag már más Erdélybe látogató neves magyarországi művészen is segített így. Szintén élményszámba mennek Faludy György levelei, még Londonból, melyekből a maga mélységében átláthatóvá válik Faludy szent költészeti örölete, ahogy műfordítói tervei a világ lírájának feltárásához, megértéséhez és értékeléséhez vezetnek el. Szokolczay könyvének ezen részletei, „Csé”, „Gyurka” és Sütő levelei, na meg persze naplója forrásértékű szövegek. Nem titkolom, mégis megállított, már-már megütött Sütő naplójának egy bejegyzése, me-

lyet a könyv 172. oldalán idéz 1986-ból, nem sokkal az *Advent a Hargitán* bemutatója után, melyet Szakolczay kritikával illetett: „Szakolczay fanyalgásai Görömbei könyve kapcsán. Belém harapdos itt-ott, s újból nekiront az *Advent*nek. [Talán harmadszor, mióta bemutatták.] Úgy néz ki, hogy ez a fiú, aki hajdan belepislogott az életünkbe: átkeresztelkedett.” Ez az utolsó szó mellbevágó – persze Szakolczay alapállása is az, hogy amivel foglalkozik, jóval több irodalomnál, de egy irodalmi mű bírálata mégis csak egy irodalmi mű bírálata, nem több annál a nyolcvanas évek Magyarországn sem –, Sütő azonban ismeri jól a romániai kurzus működését, ahol egy kritika akár feljelentésértékű is lehet. A dokumentumokból kitetszően hamar meggyőződött róla Sütő is, hogy nincs szó átkeresztelkedésről [mondjak szinonimákat? átállás, áruálás?], de azért ez a logika átöröklődik kilencven utánra – lásd amit fentebb írtam a „posztmodern”-nek tételezett (mert a tradicionális „nemzeti” irodalmat bíráló) iskola és a liberálisnak mondott politika feltételezett/orrontott összeborulásáról. Egy kritika ebben a felfogásában még mindig politikai tett – hiszen az irodalmi mű is az maradt.

Így aztán nyilván nem véletlen a politika, a történelem és a művészetek közötti át- meg átindázás az egyes részekben sem: a *Szabadság méltósága* című második rész előbb különböző alkalmi beszédeit (március 15., október 6., a magyar kultúra napja) közli, majd 1956 kerül a középpontba, illetve a forradalom hagyományából kiágazó értelmiségi válaszutak, majd Lakitelek rendszerváltó jelentősége jön elő, hogy a vége a kisebbségi magyarság sorskérdéseit irodalomközelben taglaló jelenségek felé közelítsen. A harmadik, *Szabadság-tű abba dugva* című fejezet már művészportrékat közöl, esszéisztikus írások sorakoznak itt írókról, költőkről és képzőművészekről. Dsida másodszer kerül elő, örök szerelemként, de Csoóri Sándor, Nagy Gáspár szintén visszatérő szereplői a kötetnek emlékezőekben, beszélgetésekben is, nem csak irodalmi esszékben. A fejezetcímből lett a kötet cím is – az egész pedig a korondi képzőművész-költő Páll Lajos *E se tánc* című verséből való: „Ahol én járom a táncot, / medve vitte már a láncot, / minden láncszem szénabuglya, / szabadság-tű abba dugva...” [323.] – erre még visszatérek írásom végén. Az ezt követő *Líráról körömhátáron* ránézésre amolyan négyezer leütéses recenziók gyűjteménye, a *Fő* próza- és drámakötetéről, szociográfiákról és beszélgetőkönyvekről szóló írásokat tartalmaz. Az *Égi és földi dűlőn* újra alkalmi írásokat hoz, de ezúttal írók és művészek jeles évfordulóira születettek – vagy, ami már sokkal gyászosabb: nekrológokat. A *Gong* című fejezet egy az egyben színházi írásokat közöl, míg az utolsó, *Szállongó* című ciklus a fentebb említett költői játékoknak ad helyet.

Nyilván a posztmodern értelmezői iskolákkal szembeni fentebb taglalt gyanakvás mondatja azt is, már mindjárt a 21. oldalon, hogy az irodalomkritika nyelve valamiféle abrakadabrává változott, ami jelen sorok íróját egyrészt azért hozta zavarba, hogy akkor hát milyen nyelven is kellene írni vajon jelen kötetről; másrészt azért, mert a könyv szerkesztője Smid Róbert volt – vajon milyen nyelven tudott beszélni szerző és szerkesztő a közös munka során? A zavaron túllépve viszont már inkább érdemes azt megnézni, milyen kritikaeszmény is működik Szakolczay írásaiiban. Nos: a szerző egyértelműen élményközpontú hatásesztetikai demonstrációt tart, magát afféle médiumnak tekintve csak, aki egyszerűen átadja a maga lelkesültségét olvasójának. Írásainak itt csokorba gyűjtött sokasága laudáló jellegű, különösebb elemző attitűd nélkül, a legfontosabb mondatok kiemelésével igyekszik meggyőzni olvasóját. Ez hol

jó, hol nem. A *Magyar Napló* folyóirat 1995–2014 közötti évfolyamainak „breviáriuma” kizárólag idézetekkel elég semmitmondó – bár azt hiszem, az ünneplésen kívül nem is volt más célja a gyűjtésnek. Szokolczay ebből is láthatóan osztózik a mondat poétikájának ígézetében élőkkel, bár a mondatok nála ritkán állnak meg nyelviségükben, hatásukat az esztétikain túli térben fejtik ki (legyen akármi is az), mint azt jelzőivel, hasonlataival nem fukarkodva jelzi a szerző. Nekem kicsit hiányzik néhol ehhez a kontextus – máskor meg, mikor egész bekezdések csak idézetekből állnak szinte, a magyarázat. Néhány dologgal azonban számot kell vetni: a Szokolczay-kritikák, érzésem szerint, sokkal inkább szólnak azoknak, akik a szerző-kritikus ízlését ismerik és osztják. Ez esetben őket csak „rávezeti” újabb jelentős fölfedezéseire, kellő gyúanyagot adva az olvasáshoz. Másfelől, itt nem szakkritikákkal, hanem publicisztikus kritikákkal, vagyis recenziókkal van dolgunk. Ezeknek a megszólítottjai nem a szakma képviselői, hanem a nem feltétlen irodalmár foglalkozású olvasók. Őket jó ízléssel, igényes nyelven igyekszik kedves szerzői felé terelni Szokolczay. Hogy ez működőképes, magam igazán a képzőművészeti és a színházi tárgyú írásaival tudtam „letesztelni”, melyek szaknyelvét nem beszélem, így műkedvelőként sokkal jobban működnek az „ajánlások”. Ezzel persze egy olyan formátumú szaktekintélynek, mint amilyen Szokolczay is, tisztában kell lennie: elképesztően gazdag pálya az övé, és a hál’ istennek üdvösen sok évtized alatt átalakult az egész szakma. Ma már a szakfolyóiratok kritikai rovatai nem nagyon nyitnak a nagyközönség felé, ami vagy jó, vagy nem jó – de mindenképpen tény. És semmi köze sincsen semmilyen jól meggondolt összeesküvéshez.

A könyvből a kortárs irodalom olyan szegmenseire is rá lehet látni, amelyek az állami díjazáspolitikára és a kritikai diskurzusok közös metszetétől távol esik: Rózsássy Barbara vagy Borboly Zoltán (előbbi többször is szerepel, utóbbi: *Dallamtalan hajnalok*, 456–458.) olyan szerzők, akikről – szégyen, nem szégyen, Szokolczay szerint nyilván az – József Attila-díjuk megkapásakor hallottam először –, és e könyvben megmondjuk harmadszor. Különös a meztelen felsőtestére verseket festő Viola Szandráról egy olyan irodalomtörténész tanulmányában [a *Meghasad öled borzos pihéje. Szezelem és szexualitás a kortárs magyar költészetben* című dolgozat 382. lapján] olvasni komolyan vett szerzőként, aki a nemzeti-keresztény kódok felől közelít az irodalomhoz, ahol alapvetés, hogy értékek állnak szemben a (nyilván) nem-nemzeti, nem-keresztény szemléletű, pénzközpontú, és most itt legfontosabban: exhibicionista irodalommal szemben – amivel nem azt mondom, hogy nem lehetne helye a költőnek a tanulmányban, ám itteni szereplése kicsit önellentmondásosnak tűnik. Őszintén remélem, hogy a nem kellő tájékozódás sodorja bele minden megjegyzés nélkül ifj. Tompó László méltatásába a Szentmihályi Szabó Péterről szóló Niczky Emőke szerkesztette tanulmánykötet bemutatásakor – a legsötétebb hungarista-fajvédő portálok „tudós”, mélyen és zsigerien antiszemita „irodalomtörténésze” még említés szintjén sem tűnik szerencsés kiindulópontnak, bár Szentmihályi Szabó emlékezetéről tényleg sokat mond el, hogy ifj. Tompóé a legalaposabb elemzés a *Térdre, magyar!* című verséről [531.].

Kettős érzéseim vannak hát: elképesztő izgalmasak az erdélyi utazásokról, rendkívül érdekesek az erdélyi írókról írott emlékezések [a Szilágyi Istvánról, Szilágyi Domokosról szóló szövegeket nem is említettem még], s Szokolczay óriási ismeretanyaga – még egyszer mondom – forrásértékű. Másrésztől vannak fenntartásaim azzal kapcsolatban,

hogy egyáltalán mit gondolunk irodalomnak, irodalomkritikának – amelyek valószínűleg [fogjuk rá] nemzedéki nézőpontból eredeztethetők. Ettől eltekintve azonban mindenképp abban maradnék, hogy Szakolczay Lajos mindenestül, ahogy van: egy jelenség. Nyolcvanas évei közepe felé tartva, minden mellékszövegén túltekintve is kiolvasható e könyv címéből [segítségül hívva hozzá persze a fentebb idézett Páll Lajos-versrészletet], hogy számára a szabadság az írásban és a műbefogadásban található meg a legteljesebben. Ezzel pedig a magam részéről tökéletesen egyet is értek. [PRAE]

ANTAL BALÁZS

Nincs vissza út

GÖMÖRI GYÖRGY: *SOKNYELVŰ ÉLETEM*

„Patetikus felhang és szomorúság nélkül mondom, hogy a kettős kivézés jegyében telt el az életem. Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a republika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önvészélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani. Nagyon sajnálom.” – írja Nádas Péter a *Világoló részletekben*. Gömöri György visszaemlékezésében hasonló következtetésre jut, mint a néhány évvel fiatalabb Nádas, mikor az életét meghatározó rezsimek jellemzőit hasonlítja össze a rendszerváltás utáni időszakéval, és kiemelten a jelenrel, a megvalósítás azonban nagyban különbözik. Bár az utalások nem rendszeresek, nem részei a fejezetek egységes szerkezetének, a jelen és a múlt összevetése a könyv egyik fő témája. Gömöri emlékirata – a szépirodalmi munkáiban kitüntetett jelentőséggel bíró klasszikus hagyomány szellemében – időket és értékeket szembesít. Bár utalásszerűen általánosságban is kritizálja a jelenlegi politikai rendszer egyes szereplőit, például a *Magyar Nemzetet* vagy Orbán Viktort, vizsgálatának határozott fókusza van, a diktatúrákkal szembeni harc és különösen az 1956-os forradalom. Az emlékezetpolitikát is tárgyalja: bírálja, hogy a Terror Házában „gyalázatosan kevés hely jut a nyilas terrornak” [122.], valamint az ’56 ideológiai háttérét átíró jobboldali propagandát és Nagy Imre szobrának eltüntetését az emberek szeme elől. A múlt manipulációja egyik lényeges vonatkozása a fő következtetésének: a forradalom céljai nem teljesültek be, a rendszerváltás kétes sikerét megmutató évek után pedig újra egyre távolabb kerülünk ennek lehetőségétől.

Ugyan a *Sokszínű életem* a történelem költészeti programként is megfogalmazott átfogó értékelésével végződik, alapvetően mégis a szerző életének elbeszélése. A világ eseményei ugyan sosem szorulnak háttérbe, de a történelem szempontjából inkább adatközlői, mint értelmezői igénnyel lép fel. Gömöri főként az emlékeire támaszkodik, bizonyos részleteket ad hoc vagy bizonytalanul idéz fel, és nem is fontos számára a teoretikus igényű alátámasztás vagy a rendszerelés. Az írás szerkezetét meghatározza, hogy az elbeszélő az életét a narráció jelenében, mesélőként idézi fel. Az egyes fejezeteket anekdotikus stílusú fordulatok kötik össze, ilyen tónusú gyakori előreutalások ígérnek például az egyébként naplószerűen részletes történetek egyes